

NEMIS TILI DIALEKTLARI VA JONLI SO'ZLASHUV NUTQI

Rahmanova D.

Toshkent viloyati Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: dialektologiya, idioma, fraza, frazeologizm, leksema, lingvomadaniyat.

Ключевые слова: диалектология, идиома, словосочетание, фразеологизм, лексема, лингвокультура, эквивалентность.

Key words: dialectology, idiom, phrase, phraseologism, lexeme, linguistic culture, equivalence.

Germaniyada lahjalar va mintaqaviy variantlar shunchalik ko'pki, ba'zida nemislar bir-birlarini qanday tushunishlari hayratlanarli. Aslida, Germaniyadagi til bilan bog'liq vaziyat ko'p jihatdan tarixiy sharoitga bog'liq. Dialektlarning chegaralari va mintaqaviy variantlari ilk nemis va o'rta nemis feodal knyazliklari va birlashmalarining chegaralariga borib taqaladi. Bundan deyarli ikki ming yil avval, 1-2-asrlarda hozirgi Germaniya hududida turli xalqlar va qabilalar yashab, doimiy ravishda bir-biri bilan kurashib, yangi hududlarni egallashga intilishgan. «Xalqlarning buyuk ko'chishi» deb atalgan hodisa natijasida qabilalar janubdan shimolga ko'chib, Alp tog'laridan tashqarida joylashgan bo'lib, o'zlari bilan til, dialekt farqlarini olib kelgan. O'sha paytda mavjud bo'lgan eng katta qabila guruhlari alemanlar edi (Alemannen), Bavariyaliklar («Bavariya»), Svabiyaliklar (Shvaben), Tyuringiyaliklar (Tyuringer), hesses (Hessen), frank (franken), saksalar (Saksen) va frizlar (Frizen).

Vaqt o'tdi, knyazliklar va siyosiy tuzilmalar chegaralari o'zgardi - masalan, alemanlar ilgari yashagan hududda, hozirda Baden-Vyurtemberg yerlari, Bavariyaning g'arbiy qismi, Avstriyaning g'arbiy qismi, Shveytsariyaning bir qismi mavjud.

Dialektizmlar asosan og'zaki nutqda ishlatiladi, èzuvda esa o'ziga xos struktura va qonuniyatlar mavjud.

Germaniyaning barcha xududlarida german qabilalarining in'ikosi sifatida shevalar saqlanib qolgan. Dialektizmlar muloqotning emosional va ifodali shakllanishi uchun xizmat qiladigan vositalardir. Masalan, birlikda ishlatiladigan otlarning shevada ko'plikda ishlatilishi bunga misol bo'la oladi. Die Eiche ist

ein schöner Baum – dialekt. Eichen sind schöne Blume; er hat blondes Haar – dialekt. Er hat blonde Haare.

Aksariyat shevalarda negativ ma'noga ega bo'lgan emosional so'zlar maydoni kengroq bo'ladi.

Nemis tili normasi yozma va og'zaki muloqot shakllariga ega bo'lgan murakkab tarixan shakllangan tizimni anglatadi. Bu til normasi Germaniya, Shveysariya va Avstriya uchun umumiy bo'lib, nemis tili rasmiy til hisoblanadi. Dialekt - bu kichik, nisbatan yopiq odamlar guruhi uchun aloqa vositasi bo'lgan til tizimi. Til normasining dialektdan asosiy farqi yozma aloqa shaklining mavjudligidir. Dialektdan foydalanishning asosiy yo'nalishlari oilaviy va kundalik muloqotdir. Nemis tilining mintaqaviy navlari xronologik jihatdan oldingi aloqa shaklidir.

Baden-Vyurtembergdagi ko'plab bolalar sof nemis tilini deyarli bilishmaydi. Ularning birinchi "tili" shevadir. Uyda odamlar shvabiya yoki aleman tilida gaplashishadi. Har doim ham sof shaklda emas: yuqori nemis tili ko'pincha dialektlarga qo'shiladi.

Baden-Vyurtemberg Germaniyaning janubi uchun namuna hisoblanadi, chunki bugungi kunda bu erda juda ko'p dialekt so'zlashadi, garchi o'tmishdagidan kamroq bo'lsa ham. Dialekt deyarli o'ziga xos tilga o'xshaydi. Agar siz u bilan o'smagan bo'lsangiz, uni haqiqatan ham o'rganishingiz kerak va ko'pincha sizda aksent bo'ladi.

Dialektlar gapiriladi, ular kamdan-kam yoziladi. Va dialektlar odatda mintaqaviy jihatdan juda cheklangan: friz o'zining Bavariyalik vatandoshiga qaraganda qo'shni gollandiyalik bilan yaxshiroq muloqot qila oladi va Badenlik olmonlar Elzasliklarni osongina tushunishi mumkin.

Shimolga qarab, standart nemis tili allaqachon dialektlarni siqib chiqargan. Buni faqat katta yoshdagilar gapiradilar. «Berlindagi, Rur mintaqasidagi yoki Saksoniyadagi eski lahjalar yo'q bo'lib ketdi», deb tushuntiradi Bonnning Ren mintaqaviy tadqiqotlari bo'limidan Georg Kornelissen.

Chunki bu lahjalar va standart nemis tili o'rtasida tafovud mavjud. Ular tubdan farq qiladi. essen- eeten, fünfzehn esa fofftein deb talaffuz qilinadi. Bu nemis tilidan ko'ra ko'proq inglizcha eshitiladi. Bir nuqtada odamlar yuqori nemis tili foydasiga va ularning dialektiga qarshi qaror qabul qilishdi, chunki dialekt o'sha paytda «ijtimoiy quyi tabaqalik» bilan sinonim edi. Natijada ularning shevalaridan deyarli hech narsa qolmadi. Haqiqiy quyi nemis-vestfal lahjalarini tushunish esa, Reynland aholisi uchun muammo tug'diradi, chunki nafaqat tovushlar, balki grammatika va lug'at ham yuqori nemis tilidan aniq farqlarni ko'rsatadi. Bundan tashqari, quyi nemis tilida so'zlashuvchilar soni shunchalik kamki, ko'pchilik

Reynland aholisi Vestfaliyaliklarga qaraganda quyi nemis tilini kamroq mashq qila oladi.

Yoshlar tili turli guruhlardagi yoshlarning turli vaqtlarda, turli vaziyatlarda va turli yoshda ishlatadigan til naqshlari yoki nutq usullarini tavsiflaydi.

Shunday qilib, yoshlar tilining yagona ta'rifi yo'q. Buning o'rniga, turli xil muloqot vaziyatlarda turli guruhlar tomonidan ishlatiladigan ko'plab «mikrotillar» mavjud.

Hozirgi yoshlar tilida mubolag'alar, hazil-mutoyiba, so'z birikmalari va hokazolar muhim o'rin tutadi. Yoshlar tiliga raqamli sohadagi iboralar ham tobora ko'proq ta'sir qilmoqda.

Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar (Facebook, Instagram, Snapchat, TikTok & Co.) va messenjer xizmatlari (masalan, WhatsApp, Signal yoki Telegram) yosh avlod tiliga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Globallashuv va madaniyatlararolik bir xil darajada muhimdir. Qadimgi yuqori nemis tili davriga kelib ko'p sonli dialektlar umumlashadi: ularda bir-birlariga yaqin bo'lgan belgilar paydo bo'ladi. Bularning hammasi qandaydir yangi tilning namoyon bo'lishiga olib keladi. Germaniya franklar davlatidan ajralib chiqqandan so'ng u Frankoniya, Bavariya, Shvabiya, Saksoniya va Tyuringiya kabi gersogliklardan iborat bo'ladi. Dastlabki yozma yodgorliklarning paydo bo'lishiga qadar (VIII asr) ushbu gersogliklar o'rtasida juda yaqin aloqalar mavjud bo'ladi va ularning tillari bilan birgalikda qadimgi yuqori nemis tili tashkil etiladi. Bizgacha yetib kelgan yozma yodgorliklarga nazar tashlar ekanmiz, dialektlarning o'zlariga xos xususiyatlarga egaligiga va shu bilan birgalikda ularning bir-birlariga ta'sir qila olishlariga ishonch hosil qilishimiz mumkin.

Sotsial tushunchalarning kengayishi bilan nemis tilining qo'llanishi, savodxon odamlarning ko'payib borishi, ona tiliga bo'lgan munosabatlarni kuchaytirishga va uning obro'yini oshirishga olib keladi. Kitoblar nashr qilishining ixtiro etilishi til unifikatsiyasini tezlashtirishda muhim qudratli qurol bo'lib xizmat qiladi. Har qaysi matbaachi bevosita o'zining mahsulotini til jihatdan barcha uchun tushunarli bo'lishiga intiladi. XVI asrdan boshlab matbaachilar ongli ravishda tilni

normalashtirishni amalga oshiradi. Shunday qilib, XV asrning oxiri XVI asrning boshlarida matbaachilar tilni katta unifikatsiyasi tomon yo'naltiradi, biroq bunday harakatlar dastlabki vaqtlarda ancha katta muvaffaqiyatlarga erishmadi, chunki dialektlar o'rtasidagi farqlar ancha katta edi. M. Lyuterning fikricha: «Germaniyada juda ko'p xilma-xil dialektlar mavjud, ya'ni gapirish usullari. Shunga ko'ra 30 mil uzoqda turgan kishi bir-birini tushunmaydi, ayniqsa quyi nemislar». Boshqa bir joyda u shunday yozadi: «Masalan bavariyalik saksoniyalikni tushunmaydi, ayniqsa sayohatga chiqqanida. Hatto bavariyalikning

o'zlari ham bir-birini tushunmaydi, ayniqsa qo'pol bo'lgan bavariyaliklar...» XVI asrning birinchi yarmiga tegishli bo'lgan bu guvohlikda, og'zaki tilning territorial jihatidan juda katta farq qilishini yoki dialektlar o'rtasidagi farq u yoki bu hodisaning feodal jihatidan tarqoq bo'lishi, ya'ni bularning barchasi Germaniyaga xos bo'lgan shu davrning xarakterli xususiyatlaridan kelib chiqishi tasdiqlandi.

Dastlabki kapitalistik rivojlanish davriga kelib bilimga bo'lgan intilish yanada kuchayadi, ma'lumotli kishilarga bo'lgan zarurat yanada oshadi, natijada XVI asrdan boshlab nemis tili o'zini hukmronlik pozitsiyasini egallay boshlaydi. Maktablarda lotin tili siqib chiqarila boshlanadi, uning o'rnini to'lig'icha nemis tili egallaydi. Bu davrga kelib keng ommaga tushunarli bo'lishiga intilib, Gutten va Reyhlin kabi gumanist olimlar o'z asarlarini nemis tilida yozishga harakat qiladilar. XVI asrdan boshlab grek alfaviti o'rniga nemis tilidagi matnlarni bosish uchun lotin alfaviti qo'llanila boshlanadi. O'sha davrda iqtisodiy jihatdan ravnaq topgan Saksoniya reformatsiyaning o'chog'iga aylanadi.

Ma'lumki, Germaniya territoriyasida mayda mustaqil davlatlar ancha vaqtgacha saqlanib kelingan. Germaniyaning milliy va siyosiy jihatdan birlashish jarayoni ham ancha kech, ya'ni XIX asrning ikkinchi yarmida amalga oshadi. Shu sababli ham bu yerda dialektlar mustahkam o'rnashib oladi. Dialektlarning ko'p bo'lishi ham aholining ko'pchilik qismini hayotida muhim rol o'ynab kelmoqda. Bunday vaziyatni biz Ovruponing boshqa biror mamlakatida uchrata olmaymiz. Mahalliy dialektlar Germaniyada juda ham mayda bo'laklarga bo'linib ketadi: Reyn daryosi oqimi bo'ylab, Shvetsariyadan Niderlandiyagacha sayohat qilar ekanmiz, biz har 40-50 kilometrdan keyin bir- birlaridan juda keskin farq qiluvchi dialektlarni uchratamiz, har 10-15 kilometrda esa bir -biridan sezilarli darajada farq qiladigan dialektlarni ko'ramiz. Ayrim hollarda hatto qo'shni qishloqlar ham bir- birlarining dialektlari jihatdan ham farq qilishadi.

Mahalliy dialektlar o'rtasidagi farq shunchalik keskin va chuqurki, ularning mana shu farqlari nuqtai nazaridan ayrim mustaqil tillarga o'xshatish mumkin: jumladan, polyak, chex, serb va bolgar tillariga. Boshqacha qilib aytganda, polyak, chex, serb va bolgar tillari o'rtasidagi farq qanchalik kuchli bo'lsa, nemis tili dialektlari o'rtasidagi farq ham shunga o'xshab ketadi. Bu vaziyatni XVIII asrda Germaniyada ko'p yillar mobaynida yashagan rus olimi M. V. Lomonosov shunday ta'riflaydi: «Rossiya xalqi juda katta territoriyada bir-birlaridan ancha uzoq masofada yashaydilar va shunga qaramasdan ular shaharda ham, qishloqda ham bir-birlariga tushunarli bo'lgan tilda gaplashadilar. Germaniyada esa aksincha, bavariyalik dehqon meklenburglik dehqonni, brandenburglik Shvabiyadan kelgan kishini tushunmaydi. Shunisi qiziqki, ularning barchasi nemis tilida

gaplashishadi» (to'liq asarlar to'plami, 7-tom, 590-bet. M., 1952-yil). Bu haqda Lomonosovga bog'liq bo'lmagan holda XX asrning boshida germanshunos olim, prof. Hirt quyidagilarni yozadi: «Shimolda yashovchi nemislar bilan Shvabiya va Bavariyada yashovchi nemislar bir- birlarini tushunish imkoniyatlariga ega emaslar. Hatto mening o'zim ham bavariyalik, badenlik yoki gessenlikni tiliga tushuna olmayman» Yuqorida aytilgan fikrlarni tasdiqlash uchun hozirgi zamon nemis tilida juda ko'plab misollarni keltirish mumkin: masalan Kartofel so'zini ifodalash uchun nemis tilida 37 sinonim (ma'nodosh so'zlar) mavjud: Kartoffel, Toffel, Tüfke, Erdtoffel, Potato, Schockke, Pumser, Grundbirne, Erdbirne, Bodenbirne, Erdrübe, Erdnuss, Erdapfel, Bodenapfel va boshqalar; buta mevasini (chernikani) ifodalash uchun 35 ta sinonim birliklari qo'llaniladi: Heidelbeere, Besinge, Hagelbeere, Moosbeere, Schwarzbeere, Bickbeere va boshqalar. Bunday sinonim so'zlarni nemis tilida ko'plab keltirish mumkin.

Shuning uchun ham hozirgi nemis dehqoni ikki tilda so'zlashadi desak, xato qilmaymiz, chunki u bir tomondan nafaqat adabiy til yordamida, xususan, mahalliy dialekt yordamida ham boshqa kishilar bilan o'zaro munosabatda bo'ladi. Chunki mahalliy dialektlardan u eng avvalo oilaviy hayotda, keyinchalik esa qo'shnilari va korxonada ishlaydigan hamkasblari bilan muloqotda bo'lganida foydalanish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Муродкосимов, А., Рахманова, Д., Санакулов, З., & Зарипова, Г. НЕМИС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА СЎЗ ЯСАШ УСУЛЛАРИ (КОМПОЗИЦИОН УСУЛ МИСОЛИДА).
2. Рахманова, Д. А., Усмонходжаева, М. А., Санакулов, З. И., & Зарипова, Г. Ф. Қ. (2020). Немис ва ўзбек тиллари замонавий тилшунослигида сўз ясалиши тизими. Science and education, 1(8).
3. Rakhmanova, D., Zaripova, G., Rakhmatov, F., & Abdukhaliyeva, D. (2020). Nemis va o'zbek tilshunosligida frazeologizmlar tasnifi. Science and education, 1(8).
4. Raxmanova, D. (2021). NEMIS VA O'ZBEK TILIDAGI VAQT KONSEPTINI IFODALOVCHI FRAZELOGIZMLAR. Scientific progress, 1(5).
5. Dildora Abdinabiyevna Rahmanova (2021). DIE BEDEUTUNG DES ONLINE-LERNENS IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT. Academic research in educational sciences, 2 (CSPI conference 2), 470-473.
6. Berdiquil Tursunov NEMIS TILI TARIXI (maruzalar matni) 25-30.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola nemis tili shevalariga bag'ishlangan bo'lib, unda nemis tili tarixi, nemis xalqlari shevalari va ularning farqlari hamda olmon yoshlari jonli so'zlashuv nutqi va ularning tarjima masalalari haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена диалектам немецкого языка, в ней рассматривается история немецкого языка, диалекты немецких народов и их различия, а также разговорная речь немецкой молодежи и вопросы их перевода.

SUMMARY

This article is devoted to the dialects of the German language, it discusses the history of the German language, the dialects of the German peoples and their differences, and the conversational speech of German youth and their translation issues